

Přemysl Houda, Miroslav Filip,
Matouš Pilnáček (ed.)

Mezi solidaritou a zklamáním

Česko v době covidové
a postcovidové

KAROLINUM

Mezi solidaritou a zklamáním

Česko v době covidové a postcovidové

Přemysl Houda, Miroslav Filip, Matouš Pilnáček (ed.)

Recenzovali:

doc. PhDr. Martin Franc, Ph.D.

doc. PhDr. Ing. Milan Znoj, CSc.

Kniha je výsledkem společného projektu Výzkum doby covidové a postcovidové ve společenské perspektivě, který v letech 2022–2024 řešily Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Psychologický ústav AV ČR, v. v. i., a Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Prostředky na realizaci výzkumu poskytl Ústav organické chemie a biochemie AV ČR, v. v. i.

Vydání publikace finančně podpořila Akademie věd České republiky.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Dita Křišťanová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2025

© Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2025

© Psychologický ústav AV ČR, v. v. i., 2025

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2025

© Přemysl Houda, Miroslav Filip, Matouš Pilnáček et al., 2025

ISBN 978-80-246-6247-3

ISBN 978-80-246-6286-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod	7
V první linii: pandemie covid-19 v pamětnické reflexi výjezdových posádek zdravotnické záchranné služby Jiří Hlaváček	15
Mariin příběh: od naděje ke vzpouře Přemysl Houda	36
„I kdyby teď řekli nějakou pravdu, tak já už budu zpochybňovat, jestli je to pravda, nebo ne.“ Co rozhovory o pandemii covidu-19 ukazují o povaze konspiračního myšlení Miroslav Filip – Dominik Kovář	54
Dodržování protipandemických opatření Martin Spurný – Matouš Pilnáček	70
Spokojenost se životem v době pandemie Dana Hamplová	88
Zpátky k rodině – proměny hranic mezi soukromým a veřejným prostorem v průběhu pandemie (a po ní) Lenka Krátká	104
Psychologické a společenské dopady pandemie: česká data v mezinárodním srovnání Anna Kubelková	120
Česká hvězdná hodina: roušky a vzájemná pomoc v první vlně pandemie Martina Klicperová – Vít Chlád	138
Vzpomínky na pandemii Matouš Pilnáček – Martin Spurný	152

**Reakce na proticovidová opatření a krizový management
v časové retrospektivě | Pavel Mücke**

173

Závěr

194

Resumé

196

Summary

198

Bibliografie

200

Seznam vyobrazení

213

Rejstřík

215

Úvod

Autoři a autorky, kteří do této knihy¹ svými texty přispěli, nejsou epidemiologové, mikrobiologové ani imunologové. Neví, jak se šíří virus. Neví, proč ta či ona vakcína funguje, ani jak se vyvíjí. Kdybyste se jich na takové věci zeptali, nedokázali by vám poskytnout smysluplné odpovědi.

Byli tou částí společnosti, která v době pandemie covidu-19 byla, co se zdravotních rizik a jejich odvracení týče, odkázána na expertízu druhých – a jako každý, kdo se v této pozici nacházel, byli také oni nuceni volit, komu a čemu důvěřovat. Některé z expertíz důvěřovali méně, některé více, některé – v souladu s obrazy světa, které si napřed zkonstruovali a které si přáli zachovat, protože jim poskytují pocit, že svět má smysl – nedůvěřovali vůbec či k ní byli mimořádně ostražití.

Přesto jsou tito autoři přesvědčeni, že navzdory pasivní roli, kterou zaujíмали v horké fázi pandemie covidu-19, kdy ochrana zdraví byla prvořadým úkolem, mají jako historici, psychologové a sociologové při její zpětné reflexi co důležitého říci.

Pandemie covidu-19 byla tím typem události, jejíž vliv na společnost byl globální, a tudíž je třeba i globálního přístupu a globální reflexe všímající si nikoliv jen zdravotních dopadů, ale také dopadů celospolečenských.

V době, kdy jsme pandemii covidu-19 zakoušeli na vlastní kůži, a zvláště na jejím počátku, jsme si zvykli říkat, že tato událost je velkým dějinným přelomem, že už nikdy nebudeme žít tak, jak jsme byli zvyk-

1 Kniha je výsledkem projektu „COVID-19 v paměti české společnosti“, který – zaštitěn podporou Ústavu organické chemie a biochemie AV ČR – byl realizován Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, Psychologickým ústavem AV ČR a Sociologickým ústavem AV ČR.

lí. Pak ale, aniž by pandemie byla oficiálně prohlášena za skončenou,² jsme začali žít docela jinými, stejně tak globálními událostmi, především válkou na Ukrajině, a na to, co jsme si před nedávnem zvykli říkat, jsme pod náparem těchto nových událostí nezřídka zapomněli. Měl pravdu Hegel, který svého času napsal, že sova poznání létá až za soumraku, tj. „v době, kdy už skutečnost dokončila svůj proces tvoření a završila se“³ Vidíme to, co se před nedávnem stalo, jasně opravdu až teprve nyní? Anebo jsme viděli onu skutečnost – její *substanci* – jasněji v době, kdy jsme byli její součástí a kdy naše každodenní životy tak radikálně ovlivňovala? Anebo neplatí ani jedno, ani druhé a máme-li ještě jednou odkázat k Hegelovi, je naše zpřítomňování této – stejně jako jakékoliv jiné – skutečnosti vždy jenom „dílo pro jednu noc jako Penelópin rubáš, který se každý den začíná znovu“⁴ Stručně řečeno, byla, anebo nebyla pandemie covidu-19 velkým historickým přelomem? A jakou perspektivu při odpovědi na takovou otázku zaujmout?

Autoři a autorky textů v této knize se v mnoha věcech neshodnou. Navíc se hlásí k různým teoretickým konceptům i metodologiím přijímaným v jejich vědních disciplínách. Jednu a tutéž věc tudíž zobrazují jinak – protože ji vidí jinak. Uvedme příklad. V souvislosti s konspiračními teoriemi, které se v době pandemie covidu-19 šířily možná stejně tak rychle jako virus, může sociolog hovořit o společnosti nedůvěry a víru v konspirační teorie posuzovat prostřednictvím vztahu jedince, který takovým teoriím popřává sluchu, ke společnosti a jejím institucím; psycholog může ve vztahu k těmto jevům hovořit o naakumulované a místy až nesnesitelné úzkosti a konspirační myšlenky bude nahlížet jako možná i „smysluplnou“ obranu proti jinak nepochopitelným událostem, jimž musí moderní člověk, žijící v zamořené *infosféře*,⁵ dennodenně čelit a nějak si je pro sebe vyložit; historik může mít tendenci tentýž jev, víru v konspirační teorie, historizovat a všimnout si některých podobností či – podle vkusu dotyčného historika – odlišností dnešní pandemické a postpandemické doby se společnostmi dvacátých a třicátých let dvacátého století nebo s kolapsem socialistických diktatur, ke kterému došlo před více než pětadvaceti lety.

2 Světová zdravotnická organizace o ní přestala hovořit jako o globální zdravotní hrozbě v květnu 2023. Statement on the fifteenth meeting of the IHR (2005) Emergency Committee on the COVID-19 Pandemic, *World Health Organization* (online), 5. 5. 2023, <https://www.who.int>.

3 Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Základy filosofie práva*, Praha 1992, s. 32.

4 Ibid, s. 21.

5 Pojem „infosféra“ tu používáme s odkazem na texty italského filosofa Luciana Floridiho, zvláště viz Luciano Floridi: *Čtvrtá revoluce: Jak infosféra mění tvář lidské reality*, Praha 2019.

Přes všechny tyto odlišnosti je ale všem autorům společné to, že onu nedávnou a – s Hegelem řečeno – „završenou“ skutečnost, neboli pandemii covidu-19, chápou s odkazem na Marcela Mausse jako „totální společenský jev“,⁶ tj. jako jev, ve kterém „se současně a naráz projevují nejružnější instituce: náboženské, právní a morální, instituce politické a rodinné; ekonomické [...] a to nebereme v potaz estetické jevy, v něž vyúsťují skutečnosti a morfologické jevy, které tyto instituce odrážejí“.⁷ Jsou přesvědčeni, že jako „totální společenský jev“ si tato skutečnost žádá mezioborovou reflexi jejích dílčích a vzájemně i jenom volně spojených aspektů.

Politický leadership, fungování státních institucí a jejich vztah k neorganizovaným (svépomocným) občanským aktivitám, krizový management, občanská neposlušnost, proměna vztahů uvnitř rodiny, role médií, úroveň zdravotnických systémů, proměna každodennosti, strach, úzkost, domácí násilí, nedůvěra, odcizení, ekonomická stagnace, proměna způsobu vykonávání pracovní činnosti, přechod z analogového do digitálního světa, osamělost, (nejen) dětská obezita, dopad uzávěr škol na vzdělanost atd. – pandemic covidu-19 je svého druhu laboratoří nabízející bezpočtu možností pro vědecký experiment. Každý do ní může vkročit, vzít si v souladu se svou expertízou zkumavky a patřičné vzorky chemikálií, méně i více hořlavých, a zahájit výzkum.

Odborných knih a studií na některé z právě vyjmenovaných dílčích témat vznikla v posledních několika letech řada.⁸ Autoři a autorky textů

6 Marcel Mauss: *Esaj o daru, podobě a důvodech směny v archaických společnostech*, Praha 2021, s. 9.

7 Ibid., s. 9–10.

8 Vzhledem k tomu, že odborná literatura o pandemii covidu-19 v dnešní době již dosahuje rozměrů knihovny, lze se na tomto místě uchýlit jenom k namátkovému výčtu, který nebere v potaz různou kvalitu citovaných textů, avšak dokladuje, jak velká je tematická diverzita odborných knih a studií; viz například: George Hayes II – Joshua M. Hayden – Milada Polišenská (ed.): *Leadership in the Time of Covid: Pandemic Responses in Central Europe*, Budapešť 2023; Tomáš Diviak – Josef Šlerka – Martin Šmíd – Milan Zajíček (ed.): *Rok s pandemií covid-19*, Praha 2023; Jaroslava Hasmanová Marhánková: Ageismus, věkové rozdělení a zkušenost stáří v době krize: Zamyšlení nad společenskými dopady pandemie COVID-19, *Sociologický časopis* 57, č. 2 (2021), s. 143–163; Olle Jann – Daniel Münich – Lucie Zapletalová: *The gap of in-person teaching during the Covid-19 pandemic: Estimation of invisible economic losses*, IDEA CERGE-EI, duben 2020; David Lacko – Jiří Čeněk – Martina Hřebíčková: University students' and lecturers' perceived stress and satisfaction with life during the COVID-19 pandemic: The role of personality traits and self-efficacy, *Social and Personality Psychology Compass* 18, č. 5; Petr Widimský – Jiri Benes – Alexander M. Celko: Czech Republic and low COVID-19 mortality in the heart of Europe: possible explanations, *European Heart Journal* 41, č. 40, s. 3876–3879. V neposlední řadě zmíníme provokativní práci historičky Muriel Blaive, která ostře kritizuje v době pandemie covidu-19 vládami většinově přijímané politiky, a dochází k závěru, že právě tyto politiky ve skutečnosti podnítily vzestup extrémní pravice v řadě zemí; viz Muriel Blaive:

v této knize jsou však toho názoru, že ti, kteří do takovéto – totální – laboratoře vstupují, musí mezi sebou především komunikovat, své dílčí a na první pohled třeba i disparátní závěry sdílet, protože jen prostřednictvím sdílení se můžeme zorientovat v tom, co v této laboratoři vůbec je a jak ji vlastně chápat. Úplný nebude náš přehled nikdy, může však být úplnější.

Z právě řečeného vyplývá, že jedním z důležitých inspiračních zdrojů stojících za rozhodnutím napsat tuto knihu byl perspektivismus,⁹ neboli přesvědčení, že z čím většího množství perspektiv nějaký objekt zahlédneme, tím úplnější bude naše pochopení.

Třežba se texty v této knize vztahují k jedné době, netvoří jednotný příběh. V knize je celá řada různě strukturovaných a více či méně se protínajících a vzájemně komunikujících příběhů. Každý z autorů textů v této publikaci si pandemii covidu-19 pochopil po svém, a čtenář tu proto nalezne texty vědomě odkazující k mikrohistorii a založené na hloubkových orálněhistorických rozhovorech vedle textů zobecňujících a založených na kvantitativním typu výzkumu.

Jak již bylo řečeno, věříme, že se právě prostřednictvím interdisciplinárního různorečí lze dopracovat k hlubšímu porozumění toho, co před několika málo lety tak radikálně ovlivnilo naše každodenní životy, že jsme si začali myslet, že prožíváme monumentální historický přelom. Nyní, z odstupu několika let, jde o to podívat se na nedávnou minulost střízlivýma očima.

* * *

Knihu lze číst postupně, podle témat či si vybírat kapitoly na základě oboru konkrétního autora; naše řazení, kterým se snažíme ukázat, že mezi přístupy historiků, psychologů a sociologů nemusí být neprodyšné bariéry, se přidržuje tematické příbuznosti¹⁰ a je následující:

Pandemic Power: The Covid Response and the Erosion of Democracy – A Liberal Critique, Budapešť 2025. Vzhledem k obrovskému společenskému dosahu vznikla i řada různě hodnotově ukotvených knih obracejících se na širokou veřejnost (následuje opět jenom namátkový výčet přidržující se českého prostoru): Radkin Honzák: *Doba koronavirová*, Praha 2020; Václav Klaus: *Karanténa*, Praha 2020; Vojtěch Gibiš – Michal Kubal: *Pandemie*, Zlín 2020; Jan Houkal: *Bůh v době koronavirové*, Praha 2021.

⁹ K perspektivismu více viz Michel Foucault: Nietzsche, genealogie, historie, in: *Diskurs; Autor; Genealogie: tři studie*, Michel Foucault, Praha 1994; k filosofickým kořenům téhož viz Friedrich Nietzsche: *Nečasové úvahy*, Praha 2005.

¹⁰ Jsme si však samozřejmě velmi dobře vědomi toho, že první a poslední kapitola (tj. texty Jiřího Hlaváčka a Pavla Mückeho) spolu velmi dobře komunikují, a to nejenom metodou, ale

Úvodní kapitola *V první linii: Pandemie covidu-19 v pamětnické reflexi výjezdových posádek zdravotnické záchranné služby*, jejímž autorem je Jiří Hlaváček, analyzuje pandemii covidu-19 prostřednictvím narativní analýzy orálněhistorických rozhovorů s členy výjezdových posádek zdravotnické záchranné služby, kteří v letech 2020–2021 stáli takzvaně v první linii a často suplovali kolabující části zdravotnického systému. První měsíce jsou v pamětnických výpovědích popisovány jako liminální období chaosu, rychle se měnících pokynů a chronického nedostatku ochranných pomůcek, v němž se stává tělesnost centrem zkušenosti. Opakovaný kontakt se smrtí, dlouhé směny a trvalá pohotovost vedly k bezmoci, depersonalizaci a vyhoření a přeměrovaly etiku péče od ideálu „zachraňovat“ k prostému morálnímu závazku „zůstat“, přičemž se zřetelně projevíly genderové rozdíly v rámování krizové zkušenosti. Na institucionální rovině text ukazuje, že zdravotnická záchranná služba udržela systém v chodu díky improvizaci a mikrosolidaritě, navzdory chaotickému krizovému řízení státu, nefunkční primární péči a infodemii.

Kapitola *Mariin příběh: od naděje ke vzpouře*, kterou napsal Přemysl Houda, je mikrohistorickou studií vycházející z životního příběhu, který autorovi této studie v létě roku 2022, tj. v čase doznívající pandemie covidu-19 a začínající plnohodnotné invaze Ruska na Ukrajinu, vyprávěla žena žijící v jedné z obcí Moravskoslezského kraje. Text, který je svým zacílením na jednoho jediného člověka v této knize zajímavou metodologickou výjimkou, představuje narátorčin myšlenkový svět, upozorňuje na narátorčina rozporná pojetí vlastního já a především nabízí jedno možné vysvětlení, proč nemalá část české společnosti přestává důvěřovat státním institucím, veřejnoprávním médiím a vůbec celému polistopadovému liberálně-demokratickému establishmentu, a hledá alternativní – „antipražské“ – verze výkladu nejen „covidových“ událostí, s nimiž je dennodenně konfrontována a které si potřebuje vyložit tak, aby byly v souladu s jejím viděním světa.

Kapitola *I kdyby teď řekli nějakou pravdu, tak já už budu zpochybňovat, jestli je to pravda, nebo ne: Co rozhovory o pandemii covidu-19 ukazují o povaze konspiračního myšlení* Miroslava Filipa a Dominika Kováře shrnuje dva výzkumy postavené na rozhovorech s lidmi, kteří nedůvěřovali oficiálním informacím o pandemii nebo se na pandemii dívali „konspiračně“, jako na výsledek skrytého působení různých skupin nebo hybatelů. Příběhy respondentů vyvrací přímočaré domněnky o jejich iracionalitě nebo bi-

i tématem, třebaže některé důrazy a závěry jsou jiné. Naše rozhodnutí knihu jejich kontextualizujícími texty otevřít, a uzavřít má tudíž za cíl dát knize základní rámec.

zarnosti. Ke konspiračním pohledům na pandemii mnohdy dospívali po upřímné snaze vyznat se v nenadálé situaci a (znovu) nalézt smysluplný obraz světa a své místo v něm.

Kapitola *Dodržování protipandemických opatření*, kterou napsali Martin Spurný a Matouš Pilnáček, mapuje, jak Češi a Češky v letech 2020–2021 přijímali individuální ochranná opatření. Konkrétně tuto otázku zkoumá pomocí longitudinálních dat Život během pandemie a šesti vln výzkumu Naše společnost – speciál. Autoři konstruují spolehlivou, jednodimenzionální škálu protektivního chování a ukazují jeho dynamiku. Vysoké přijetí na jaře 2020, pokles v létě, opětovný nárůst na podzim a oslabení v létě 2021. Analýza trajektorií odhaluje dvě skupiny s rozdílnou mírou dodržování, jejichž odstup se v čase zvětšuje, což ukazuje na rostoucí polarizaci společnosti v této oblasti. Kapitola dále zkoumá souvislost dodržování opatření s dalšími charakteristikami respondentů. Vyšší dodržování opatření souvisí především s věkem, důvěrou ve veřejné instituce a ochotou k očkování, naopak vazby na ekonomické charakteristiky jsou slabé; souhlas s kritickými či konspiračními narativy je spojen s nižší mírou dodržování.

Kapitola *Spokojenost se životem v době pandemie*, jejíž autorkou je Dana Hamplová, analyzuje vývoj celkové životní spokojenosti české populace v letech 2013–2023 na několika zdrojích sociologických dat. Před pandemií spokojenost stabilně narůstala, pandemie covid-19 však tento trend zlomila a vymazala předchozí nárůst. V letech 2022–2023 se průměry ve většině skupin vracely na předcovidovou úroveň. Za agregovanými hodnotami se ovšem skrývá značná heterogenita. Mezi lety 2019–2020 se u přibližně 40 % spokojenost snížila, u čtvrtiny naopak vzrostla, část zůstala beze změny. Nejcitelnější a přetrvávající pokles postihl mladé, u nichž ani v roce 2023 nedošlo k plnému návratu na původní úroveň spokojenosti, přesto však zůstávají spokojenější než jejich západoevropští vrstevníci. Kapitola diskutuje možné mechanismy vývoje úrovně důvěry a upozorňuje na význam hodnotových a institucionálních souvislostí pro interpretaci trendů.

Kapitola *Žpátky k rodině: proměny hranic mezi soukromým a veřejným prostorem v průběhu pandemie (a po ní)*, jejíž autorkou je Lenka Krátká, se věnuje genderovým aspektům prožívání pandemie covidu-19. Analýza souboru orálněhistorických rozhovorů s matkami dětí, které absolvovaly povinnou školní docházku v době nuceného uzavírání škol, ukazuje, jak pandemie covidu-19 podpořila tradiční genderové stereotypy, jak ženě k roli mateřské ochránkyně rodinného krbu a pečovatelky automaticky přibyla i role domácí učitelky. Ačkoliv lidé v době vynucených uzávěr

veřejného prostoru trávili v soukromém – rodinném – prostoru více času a mohlo by se zdát, že došlo ke zvýznamnění oblasti, která je tradičně považována za ženino „panství“, skutečností je, že ženě v těchto letech jenom přibyla další z „neviditelných“ rolí, zatímco nadřazenost veřejné – „mužské“ – oblasti nijak neutrpěla.

V kapitole *Psychologické a společenské dopady pandemie: česká data v mezinárodním srovnání* Anna Kubelková shrnuje výsledky kvantitativních mezinárodních studií zaměřených na zvládání stresu a psychickou odolnost (resilienci), proměny ve vnímání sociálních norem a důležitosti sociálních motivů během pandemie, vnímání legitimacy protipandemických opatření a „protagonistů pandemie“ (politici, lékaři, vědci) a v neposlední řadě na společenské konflikty a polarizaci společnosti. Autorka komentuje nejen základní trendy, které platily napříč různými zeměmi, ale ukazuje, co platilo specificky pro českou společnost ve srovnání s jinými zeměmi. Obecně lze říci, že pandemie působila jako katalyzátor již existujících společenských napětí. Je však zajímavé, že na rozdíl od řady jiných zemí lidé v České republice nevnímali vládní představitele příliš polarizovaně. Jejich obraz však nebyl ani příliš sjednocující. Naproti tomu pandemie přinesla nové linie společenských konfliktů – postoje k opatřením, k očkování a autoritám.

Kapitola Martiny Klicperové a Víta Chláda *Česká hvězdná hodina: roušky a vzájemná pomoc v první vlně pandemie* se zaměřuje na atmosféru v české společnosti na počátku pandemie. Rekonstruuje ji jednak připomínkou ústředních dobových reálií a sloganů, které rámovaly počáteční vyrovnávání se s novou situací, a především charakteristikou „rouškového hnutí“. Jak dokládají na vlastním dotazníkovém šetření, vlastnoručně šité a dobrovolníky distribuované roušky nebyly pouze prostředkem ke zpomalení infekce, ale nesly řadu symbolických významů evokujících solidaritu, soudržnost a naději.

Cílem kapitoly *Vzpomínky na pandemii*, kterou napsali Matouš Pilnáček a Martin Spurný, je prozkoumat, jak česká veřejnost s odstupem času interpretuje pandemii, a opírá se o reprezentativní data CVVM z léta 2023, doplněná tam, kde je to možné, o srovnání s měřeními z let 2020–2021. Zjištění ukazují, že pandemie je v dopadech hodnocena převážně negativně a do kolektivní paměti se nevrývá tolik samotný patogen, nýbrž viditelné, normativní zásahy do každodennosti – především roušky a režim omezení. Současně slábne původní konsenzus v hodnocení práce klíčových aktérů a roste sklon ke konspiračním interpretacím. Část očkovaných navíc zpětně uvádí jako důvod pro očkování tlak okolí. Tyto tendence mohou v budoucích krizích oslabovat legitimitu i akce-

schopnost veřejných opatření. Autoři proto výsledky zasazují do širšího společenského kontextu eroze důvěry a polarizace, v němž pandemie funguje jako výrazná scéna, na níž se dlouhodobé procesy zviditelnily.

Cílem kapitoly *Reakce na proticovidová opatření a krizový management v časové perspektivě*, jejímž autorem je Pavel Mücke, je z pozice nacházející se na metodologickém pomezí bezpečnostních studií, orální historie a historiografie soudobých dějin popsat reakce na krizové – „covidové“ – dění v české decizní sféře. Kapitola je založena na analýze a interpretaci retrospektivních reflexí dobových aktérů, kteří měli v době pandemie covidu-19 rozhodovací pravomoc. Otázka, kterou si autor této kapitoly opakovaně klade, zní takto: Je český systém krizového řízení postaven na solidních základech a v době pandemie covidu-19 se prokázal jako systém dostatečně efektivní, anebo je ho třeba zásadně změnit.

V první linii: pandemie covid-19 v pamětnické reflexi výjezdových posádek zdravotnické záchranné služby

Jiří Hlaváček

Úvod

Tato kapitola si klade za cíl přispět k tématu pandemie koronaviru prostřednictvím případové studie ve formě narativní analýzy pamětnických reflexí výjezdových posádek zdravotnické záchranné služby (ZZS) – specifické skupiny lékařského a zdravotnického personálu, který se v průběhu zkoumaného období ocitl tzv. v první linii.¹ Krajské ZZS sehrály při zvládání pandemie v období let 2020–2022 v České republice nepochybně zcela zásadní roli: zajišťovaly přednemocniční neodkladnou péči, přepravovaly pacienty, poskytovaly krizovou intervenci a zároveň v mnoha případech suplovaly roli praktických lékařů. Výjezdové posádky současně představovaly jakési nárazníkové pásmo či první místo dotyku mezi virem nakaženou populací a nemocnicemi. Staly se prvním třídícím místem, na které dopadaly negativní důsledky přetížení lůžkových nemocničních zařízení, nedostatečná koordinace zdravotnické péče i absence systémové podpory ze strany státu.

Byli to právě zaměstnanci a zaměstnankyně ZZS – tj. lékaři a lékařky, sestry a záchranáři či záchranářky, řidiči a řidičky, dispečeri a dispečerky a další personál, – kteří byli mnohdy jako první vystaveni přímému

1 Tato případová studie je výstupem projektu č. 410/23-05753S (GA ČR) a je ukotvena v rámci interpretativní antropologie, paměťových studií a narativní analýzy, přičemž teoreticky čerpá zejména z pojetí kultury Clifforda Geertze jako systému významů a interpretací, z konceptu kolektivní paměti Maurice Halbwachse a narativní teorie Catherine Kohler Riessman, která zdůrazňuje význam vyprávění pro uspořádávání vlastní zkušenosti a utváření identity. Srv. viz. Clifford Geertz: *Interpretace kultur*, Praha 2000; Maurice Halbwachs: *Kolektivní paměť*, Praha 2010; Catherine Kohler Riessman: *Narrative Analysis*, Newbury Park 1993.

kontaktu s novým typem nebezpečného viru, pracovali ve ztížených hygienických podmínkách a museli kombinovat svou profesní odbornost se schopností improvizace v prostředí bez dostatečné institucionální a materiální podpory.² České zdravotnictví – podobně jako zdravotnické systémy v dalších zemích – čelilo během pandemie celé řadě výzev: od chronického nedostatku ochranných pomůcek přes zahlcení nemocnic až po potřebu flexibilně měnit organizační a kapacitní struktury dle aktuálního vývoje. Výjezdové posádky tak byly nuceny pružně reagovat na rychle se měnící pokyny hygienických stanic i ministerstva zdravotnictví, vytvářet improvizované dekontaminační zóny, přeorganizovávat směnný provoz, evidovat dostupné bezpečnostní prostředky a zároveň udržet provozuschopnost v situaci, kdy se mnohé jiné složky zdravotnictví pod náporem nových případů virové infekce hroutily.

Vedle organizačních a materiálních problémů představovala významný faktor také psychická a fyzická zátěž. Narůstající počet výjezdů, prodlužující se dojezdové časy, nejistota při kontaktu s pacienty, strach z nákazy (včetně možnosti jejího přenosu na rodinu a blízké) a opakované setkávání se smrtí vedlo u mnoha zaměstnanců ZZS k vyčerpání, frustraci a v krajním případě také k syndromu vyhoření.³ Jejich perspektiva je proto nezastupitelná nejen pro historické uchopení pandemie, ale i pro hlubší porozumění dopadům masových krizí na příslušníky tzv. pomáhajících profesí.⁴

V situaci, kdy veřejnost čerpala většinu informací o pandemii zprostředkovaně – skrze tiskové konference, dostupné statistiky, sociální sítě a zpravodajství – se tak do popředí dostává otázka, jak byla činnost výjezdových posádek ZZS interpretována, rámována a symbolicky reprezentována v mediálním prostoru.⁵ Zatímco samotní zdravotníci prožívali pandemii zpravidla jako tělesný a emočně zatížený stav trvalé pohotovos-

2 S vědomím důležitosti genderové senzitivního jazyka je dále v textu používáno generické maskulinum (například záchranáři, pamětníci). Důvodem pro toto rozhodnutí je snaha o zachování stylistické plynulosti v pasážích, kde převažuje množné číslo a časté opakování zdvojených tvarů by výrazně narušovalo čitelnost a rytmus odborného textu. Genderová variabilita narátorů a narátorek je nicméně v analýze plně respektována.

3 Viz statistiky výjezdové činnosti ZZS za roky 2020–2022 dostupné na webových stránkách Asociace zdravotnických záchranných služeb ČR (www.azzs.cz), z nichž vyplývá, že v důsledku covid-19 došlo ročně v průměru zhruba k třetinovému nárůstu množství výjezdů.

4 Získané poznatky mohou sloužit nejen k rekonstrukci akterské zkušenosti z první linie, ale také jako podklad pro tvorbu zdravotnických politik a krizových plánů, které lépe zohlední potřeby a limity těch, kteří nesou v neočekávaných podmínkách největší míru zátěže.

5 Viz obsahová analýza médií provedená za využití vyhledávače Google a klíčových slov „covid“, „pandemie“, „koronavir“, „záchranná služba“ a „ZZS“ v sekci Zprávy pro časové rozmezí 2020–2022 a Českou republiku. *Google* (online), 1. 7. 2025.

ti, veřejné obrazy jejich práce byly nutně selektivní a stylizované. Reflexe mediálního diskurzu tak může pomoci lépe porozumět tomu, jaká očekávání, představy či hodnoty byly profesi záchranářů během pandemie přičítány – a jak tyto narativy zpětně ovlivňovaly profesní identitu, étos i institucionální legitimitu záchranné služby jako celku.

Dobový mediální obraz záchranné služby osciloval mezi několika základními narativními rámci, jež společně utvářely způsob, jakým veřejnost vnímala roli výjezdových posádek v době pandemie. Nejvýraznější byl rámec „přetížené instituce v permanentní pohotovosti“, který akcentoval enormní nárůst výjezdů, chronický nedostatek personálu i ochranných pomůcek a každodenní hrozbu vystavení zdravotníků riziku nákazy.⁶ Záchranáři byli v médiích často představováni jako ti, kdo „vydrželi“, „nepřestali jezdit“ a „nesli tíhu systému“ v době, kdy jeho ostatní složky většinou selhávaly.⁷ S tím úzce souvisí obecný motiv systémového selhání – zejména v rovině politických rozhodnutí, organizační nepřipravenosti (a následně také nevyplacených a soudně vymáhaných odměn) – který rámuje ZZS nikoliv pouze jako hrdiny, ale především také oběti strukturálních nedostatků a nekompetentního řízení na politické úrovni.⁸ Vedle těchto dvou polů můžeme v řadě textů identifikovat také narativ jakéhosi „expertního hlasu z terénu“, v němž výjezdové posádky vystupují jako autentičtí svědkové reality, často v opozici vůči oficiálním sdělením politiků nebo mediálně preferovaným tématům. V textech tohoto typu se záchranáři stávají jedním z mluvčích každodennosti, jejího chaosu, improvizace i morálních dilemat.⁹

Veřejné reprezentace a mediální rámce však tvoří jen jednu z rovin pandemické zkušenosti. Pro porozumění tomu, jak tuto krizovou etapu vnímají sami aktéři – jak ji prožívali, jak o ní mluví a jak ji zpětně interpretují – je třeba zaměřit se na jejich vlastní vyprávění. Orálněhistorické rozhovory zde slouží jako nástroj, který umožňuje překlenout propast

6 Například: Petr Vaňous: Záchranáři v době covidu. Pět hodin ve skafandru a enormní stres, *Hradecký deník* (online), 8. 2. 2021; Tereza Vlčková: Někdy si oběd ohříváme i třikrát, odměnou je pro nás vděk, říká záchranář, *iDnes* (online), 29. 10. 2020.

7 Například: Jaroslav Ton: Záchranáři vyjíždějí k extrémnímu množství případů. Roste únava zdravotníků i agresivita pacientů, *ČT 24* (online), 3. 12. 2021.

8 Marcel Mihalík: „Kraj vedený hejtmankou z ANO Jermanovou selhal“ říkají středočeští záchranáři s jedním respirátorem na stanovišti, *Náš region* (online), 17. 3. 2020; Josef Mačí: Zdravotníci vyhráli obří spor, který v česku nemá obdoby. Jde o peníze za covid, *Seznam Zprávy* (online), 4. 11. 2024.

9 Například: Petr Topič: Lidé panikaří. Třídíme ty, kteří nemocnici nutně potřebují, říká lékař, *iDnes* (online), 29. 10. 2020.

mezi mediálním obrazem a vnitřním světem aktérů.¹⁰ Následující text proto nevychází z externích reprezentací, ale primárně z narativních rekonstrukcí samotných členů výjezdových skupin. Konkrétně se jedná o rozhovory s 56 pamětníky z řad příslušníků výjezdových posádek ZZS, které byly pořízeny v letech 2023–2024 v rámci výzkumného projektu k dějinám zdravotnické záchranné služby.¹¹ Sbírka rozhovorů zahrnuje zástupce střední a převážně nejstarší generace současných či bývalých zaměstnanců záchranné služby ze všech krajů České republiky, včetně hlavního města Prahy, kteří strávili v této profesi minimálně dvě dekády (mnohdy však spíše čtyři až pět desetiletí). Jedná se tedy o aktéry s dlouholetými zkušenostmi, kteří vykazují vysokou míru loajality vůči vykonávané profesi a silné osobní zaujetí pro obor urgentní medicíny.¹² Rozhovory byly pořízeny převážně v přirozeném prostředí aktérů – na výjezdových základnách či v domácnostech – a mají charakter retrospektivní paměťové reflexe zaměřené primárně na každodennost a profesní identitu.¹³

Reflexe pandemie nepředstavovala hlavní tematickou osu těchto rozhovorů, byla však součástí jejich závěrečné fáze, kde byla respondentům nabídnuta ve formě otevřené otázky směřující k vlastní interpretaci nedávné krizové zkušenosti, kterou prožili u záchranné služby.¹⁴ Odpovědi tak vznikaly v přirozené kontinuitě paměťového vyprávění, ukotveny v biografickém rámci profesní trajektorie, a často obsahovaly silně emoční a hodnotící momenty. Tento text tedy nelze chápat jako vyčerpávající přehled o vývoji konkrétních událostí či opatření z období koronavirové krize, ale spíše vhled do způsobů, jimiž aktéři zpětně nahlížejí svou roli v „první linii“, a to zejména v jejím prvním roce (2020) – tj. jak první pandemický rok (s odstupem několika málo let) chápou, proč jej považují za výjimečný a jak jej (retrospektivně) včleňují do širšího narativu o své

10 K teorii a metodologii orálněhistorického výzkumu viz například: Lynn Abrams: *Oral History Theory*. New York – Londýn 2016; Miroslav Vaněk – Pavel Mücke: *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*, Praha 2022.

11 V rámci tohoto projektu byly pořízeny rozhovory celkem s 84 narátory/narátorkami, nicméně pouze 56 z nich prožilo covidové období u zdravotnické záchranné služby (ZZS).

12 Nejmladšímu narátorovi bylo 51 let, nejstaršímu (který stále příležitostně slouží u ZZS) 84 let. Průměrný věk byl okolo 64 let, tzn. atakoval hranici důchodového věku.

13 Všechny úryvky z rozhovorů použité v této kapitole byly v souladu s etikou orálněhistorického výzkumu anonymizovány a také stylisticky a jazykově upraveny.

14 Výsledný soubor narativů byl vedle odpovědí na otázku „Jak vzpomínáte na období covidu?“ doplněn o všechny relevantní spontánní zmínky týkající se pandemie, které se v průběhu rozhovorů objevily.

profesní identitě.¹⁵ Takový přístup současně umožňuje sledovat, která témata a motivy se jim při vzpomínce na pandemické období vybavují jako první a nejčastěji.

Struktura této kapitoly odpovídá dvěma základním rovinám, v nichž je pandemie v pamětnických výpovědích reflektována: jako tělesná a emoční krize na straně jedné a jako institucionální výzva na straně druhé. První část se proto zaměřuje na rozpad každodenních jistot, aspekty práce v ochranných prostředcích, kontakt se smrtí a afektivní zátěž, zatímco druhá tematizuje strategie zvládání v podmínkách systémové nepřipravenosti, improvizaci na organizační úrovni i zpětné bilancování z perspektivy profesní identity a zdravotnického systému. Na závěr kapitoly jsou pak shrnuty hlavní poznatky z výzkumu a nastíněna možnost dalšího zkoumání zkušenosti „první linie“ v kontextu současných diskusí o kolektivní paměti, institucionální odpovědnosti a postpandemickém vývoji pomáhajících profesí.

V ohnisku krize: tělesnost, strach a každodennost v první linii

Pandemie covidu-19 významným způsobem zasáhla do každodenní praxe všech typů výjezdových skupin ZZS – tj. rychlé zdravotnické či lékařské pomoci.¹⁶ Záchranáři a lékaři byli konfrontováni nejen s prudce se měnícími podmínkami poskytování přednemocniční neodkladné péče a akutním nedostatkem informací, ale také s existenciálním strachem o život pacientů i vlastních blízkých, fyzickým vyčerpáním a narušením profesní rutiny. Rozhovory s pamětníky ilustrují nejen dopad pandemie v prvním roce na pracovní podmínky, ale i situační strategie, jejichž prostřednictvím se snažili aktéři uchopit smysl svého jednání uprostřed nastalého chaosu.

První týdny pandemie byly v pamětnických reflexích popisovány jako období hluboké nejistoty, dezorientace a institucionálního rozkladu. „Nikdo nevěděl, co se děje“ zaznívalo v rozhovorech opakovaně v rů-

15 Orálněhistorické rozhovory nutně nesdělují objektivní fakta o událostech (tj. co, kdy a jak), ale referují zejména o jejich subjektivním významu (tj. proč). Viz Alessandro Portelli: *Smrt Luigiho Trastulliho a jiné příběhy: Forma a význam v orální historii*, Praha 2020, s. 68–69.

16 Tj. posádek složených pouze ze záchranářů a sester (RZP), případně ze zdravotnické posádky doplněné o lékaře (RLP). K současné organizaci výjezdových skupin ZZS podrobněji viz: Robin Šín – Petr Štourač et al.: *Urgentní medicína*, Praha 2024, s. 33–34.

ných formulacích.¹⁷ Pevně institucionalizované zdravotnické prostředí, pro nějž je za normálních okolností typické, že se opírá o jasné postupy (*guide lines*) a standardy, se najednou začalo rozpadat. Protipandemická opatření, vládní nařízení a směrnice ministerstva zdravotnictví se měnily prakticky ze dne na den, a v některých případech dokonce i z hodiny na hodinu, ochranné prostředky chyběly a nemocnice postupně přestávaly přijímat pacienty.¹⁸ Jedna z narátorek to shrnula slovy:

Ten začátek, to vlastně nikdo nevěděl, co bude. Co to je za nemoc, jestli zemřeme všichni teď nebo až za rok, prostě taková divná nejistota a nikdo vám nebyl schopný podat nějakou informaci.¹⁹

Záchranáři zůstávali často bez podpory a instrukcí, přičemž na ně zároveň dopadala mediální pozornost a rostoucí společenská očekávání. V této situaci se posílily neformální strategie přežití a adaptace, včetně humoru, kolegiality nebo přijetí „válečné mentality“.²⁰ Pandemie tak neznamenala jen nárůst fyzické zátěže, ale především hlubokou proměnu toho, co znamená „normální služba“, jejíž povaha se rychle proměnila od předvídatelné profesionality směrem k adaptivní improvizaci.

Podobné zkušenosti lze nahlížet optikou teorií o narušení řádu (*disruption of order*) známých například z antropologických textů Victora Turnera nebo Mary Douglas.²¹ Pandemie v tomto kontextu představovala neviditelnou a nekontrolovatelnou hrozbu, která převrátila naruby každodenní život a zavedené institucionální postupy. Aktéři často mluví o tom, že ztratili pojem o čase, dny se slévaly, směny neměly jasný začátek ani konec, doporučené postupy se měnily tak rychle, že přestaly být relevantním vodítkem. Dezorientace v čase a prostoru je typickým znakem liminality, v níž se podle Turnera člověk ocitá „mimo řád“. Výjezdové posádky ZZS se tak ocitly v nové – liminální – situaci, která připomínala

17 Rozhovor ZZS-012 (sestra, Olomoucký kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (dále jen ÚSD AV ČR).

18 „Nejhorší bylo, že se měnily směrnice pořád, ze dne na den – 37,4, už má covid. Když ho neměl, tak ho dostal v té ambulanci.“ Rozhovor ZZS-013 (řidič–sestra, Olomoucký kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

19 Rozhovor ZZS-052 (zdravotní sestra, Zlínský kraj) vedla Hana Bortlová Vondráková (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

20 K oblibě válečných metafor v období pandemie viz: Václav Moravec: Česká republika jako jedno z bojišť války s vražedným virem, in: *COVID-19 infodemie*, Václav Moravec – Ladislav Dušek et al., Praha 2022, s. 253–284.

21 Victor Turner: *Průběh rituálu*, Brno 2004; Mary Douglas: *Čistota a nebezpečí. Analýza konceptu znečištění a tabu*, Praha 2014. Srv. též: Barry Turner: *Men–Made Disasters*, Londýn 1978, s. 126–137.

„válečnou frontu“, v níž záchranná služba představovala poslední fungující „jednotku“ na „bitevním poli“, zatímco běžná zdravotnická zařízení (zejména praktičtí lékaři, polikliniky a nemocnice) rapidně omezovaly svou činnost.

Z rozhovorů se vynořuje specifická afektivní atmosféra prvních měsíců pandemie na jaře 2020: kombinace strachu, adrenalinu, odhodlání i existenciální tísně. „Byla to válečná zkušenost“ zmiňuje bez zaváhání jeden z respondentů.²² Právě tyto scény – časté výjezdy, výjevy smrti, kolabující nemocniční systém – posilují v rozhovorech obraz pandemie jako mimořádné události dosud nevidaných rozměrů. V této podkapitole je proto hlavní pozornost věnována analýze trojice opakujících se motivů – tělesnost, strach a každodennost, – které pamětníci dominantně spojují právě s obdobím pandemie.

V běžném provozu záchranné služby představuje tělesná zdatnost a odolnost samozřejmou podmínkou pro výkon této profese, jejíž běžnou součástí je pohyb v náročném terénu, fyzicky zatěžující úkony (tj. přesuny pacientů, manipulace s vybavením apod.), noční směny a další nepředvídatelné výzvy (agresivita ze strany pacientů aj.). Tělo v tomto případě funguje jako nástroj, který musí být pod neustálou kontrolou a připraven k okamžitému nasazení. Současně však tělesnost aktérů není běžně pocítována jako zranitelná – osobní riziko zranění či infekce je díky rutině, vybavení a pravidlům významně minimalizováno. Tento rámec však pandemie dramaticky narušila. Tělo se znovu stalo centrem pozornosti, tentokrát ovšem jako potenciální nositel i oběť nákazy. Pamětnické reflexe popisují tělesné vyčerpání způsobené dlouhými směny v ochranných prostředcích, potíže s dýcháním, mlžení brýlí i neschopnost vykonávat rutinní úkony v rámci první pomoci. Jeden z pamětníků například zmiňuje: „My jsme to nesundali dvanáct hodin z obličejů, ten mundúr a tu masku.“²³ Materiální kultura v době zhoršení epidemiologické situace – gumové obleky, respirátory, dezinfekční prostředky, štíty – byla všudypřítomná a zároveň omezující.²⁴

22 Rozhovor ZZS-013 (řidič–sestra, Olomoucký kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

23 Rozhovor ZZS-008 (řidič–sestra, Jihomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

24 „My jsme se pořád jen svlíkali a oblékali. To bylo na hlavu!“ Rozhovor ZZS-009 (lékařka, Jihomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

„My jsme jezdili v takovejch těch gumovejch, že jo, utěsněnejch, nedalo se v tom dejchat, blbě z toho vidíte, prostě ty řidiči v tom měli řídit, jo? Oni neviděli... tunelový vidění. Prostě to byla hrozná doba.“ Rozhovor ZZS-003 (sestra, Středočeský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

Obdobně je tomu se strachem, který je v každodenní rutině ZZS většinou respondentů považován za kontrolovanou emoci: může se objevit v krizových situacích, ale zpravidla je zcela překryt dlouholetou praxí a profesionalitou. Strach se stává součástí naučeného zvládání situací a v kontextu záchranné služby je často zmiňován spíše zpětně jako něco, co bylo v průběhu zásahu „pod kontrolou“ aktéra. S příchodem pandemie se však obavy přesunuly do roviny každodenní rutiny – infekce mohla být přítomna kdekoliv, a především nebylo jasné, co přesně představuje riziko. V této souvislosti se objevuje nová zásadní dimenze tělesné zkušenosti, která souvisí se strachem: obava z nákazy a jejího přenosu na rodinu. Mnozí zdravotníci popisují strach z toho, že se stanou nechtěným hostitelem smrtelné infekce: „To bylo poprvé v životě, co jsem si mohl z toho povolání něco přenést domů.“²⁵ Tento aspekt tělesnosti přenáší profesní zodpovědnost za hranice služby a činí z každého kontaktu – včetně toho v domácím prostředí – potenciální ohrožení pro okolí.²⁶

Odezvou na tuto situaci byla přísná hygienická opatření, která mnozí pamětníci popisují jako profesní i osobní strategii přežití. Denní rytmus zahrnoval přezouvání, sprchování, střídání oblečení, dezinfekci vybavení i prostoru, včetně sanitních vozů. Tyto praktiky získaly v době pandemie téměř rituální povahu a sloužily nejen jako prevence, ale především jako způsob, jak znovu získat pocit kontroly.²⁷ I přes veškerá opatření se však pochopitelně nákaza zcela nevyhnula ani zaměstnancům záchranné služby – řada pamětníků prodělala covid-19 v průběhu pandemie několikrát.²⁸ Návrat těla do středu zkušenosti lze nahlížet prizmatem fenomenologické antropologie: tělo za běžných okolností sice mizí z našeho vědomí, ale v krizových situacích se opět stává výrazně

25 Rozhovor ZZS-008 (řidič-sestra, Jihomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

26 Srv. viz: Konstantinos Tsamakis et al.: COVID-19 pandemic and its impact on mental health of healthcare professionals, *Experimental and Therapeutic Medicine* 19 (2020), s. 3452.

27 Jeden z pamětníků vzpomíná, jak byl kvůli svému důslednému dodržování hygienických pravidel kolegy považován doslova za „fanatika“: „Já jsem byl na té naší záchraně úplně pověstnej... dokonce byla taková historka, v té největší covidové době. Šatna, hadry na zem, celá směna, nahej, do sprchy. A borci [...], co je, že jdu nahej do sprchy? A oni říkali – tak se podívej do zrcadla! Já jsem měl respirátor.“ Rozhovor ZZS-008 (řidič-sestra, Jihomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR. Srv. viz: Deborah Lupton: *Risk*, New York 2023, s. 153–154.

28 „Každý z nás jsme si ten covid prodělal minimálně jednou, většina dvakrát a některý i víckrát.“ Rozhovor ZZS-045 (lékař, Liberecký kraj) vedla Olga Nešporová (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

pociťovaným.²⁹ Pandemie tak vedla k radikálnímu zviditelnění jak tělesnosti, tak tělesného rizika.

Jedním z nejvýraznějších motivů, který pandemie do pamětnických výpovědí vnesla, je zážitek opakovaného kontaktu se smrtí v situacích, kde již nebylo možné pacientům pomoci. Záchranáři se pochopitelně se smrtí běžně setkávali i v době před pandemií – patří to k jejich profesi –, nicméně v období covidu tento kontakt nabyl extrémní intenzity a zároveň změnil svůj charakter. Narátoři vzpomínají na období, kdy denně viděli umírat velké množství lidí v průběhu jedné směny.

Představte si, že přijedete do sedmi rodin, kde ten člověk náhle zemřel a sdělujete to těm příbuzným, a pak kolegyně mi řekla, že jich měla za službu dvacet jedna.³⁰

Opakovaný kontakt se smrtí, po němž nemohla následovat záchrana, logicky vedl k pocitům bezmoci a frustrace, který dalece přesahoval běžnou zkušenost z dosavadní dlouholeté služby, což u mnoha aktérů vedlo k proměně vztahu ke smrti. Ve výpovědích se objevují pojmy jako otupění, vyhoření nebo zvyknutí si: „My jsme si na tu smrt zvykli. [] Je to smutný, ale asi si na to člověk zvykne.“³¹ Psychologicky lze tuto proměnu chápat jako obranný mechanismus – depersonalizaci – kdy je emoce potlačena, případně nastupuje cynismus, protože jen tak je možné pokračovat ve výkonu profese.³²

Dochází tak k určité rekonfiguraci profesních hranic, kdy se tradiční ideál záchrany života nebezpečně vychyluje směrem k „doprovázení v umírání“ – roli typickou spíše pro paliativní péči. Tato změna se odehrává nejen na rovině organizační, ale i symbolické: profesionalita výjezdových skupin ZZS se nově formuje v napětí mezi efektivní technickou intervencí a emočně zprostředkovanou přítomností tváří v tvář smrti. I v těchto situacích nicméně pamětníci opakovaně hovoří o silné

29 Maurice Merleau-Ponty klade důraz na „tělo-subjekt“ (*corps propre*). Tělo je pro něj tím, skrze co jsme ve světě a skrze co svět zakoušíme. V krizové situaci se však tato implicitní zkušenost stává explicitní a problémovou. Maurice Merleau-Ponty: *Phenomenology of Perception*. Londýn – New York 2005, s. 64.

30 Rozhovor ZZS-016 (lékař, Olomoucký kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

31 Rozhovor ZZS-012 (sestra, Olomoucký kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

32 „Doktoři, jak byli v té určité nejvyšší fázi, tak byli i možná až trochu cyničtí, že řekl – No, dobrý den, paní, ale vy asi večer umřete. Situace byla taková.“ Rozhovor ZZS-013 (řidič-sestra, Olomoucký kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

vnitřní etice péče. Jakkoliv byla pomoc objektivně nemožná, bylo důležité „být s těmi lidmi“, „dát kyslík“, „srazit horečku“ a „neopustit je“. Tato a další podobná mikrogesta nabývala v pandemickém období hlubokého morálního významu a často sloužila jako podpůrné strategie pro zvládání extrémních krizových situací.³³

Zkušenosti během pandemie koronaviru však nelze chápat pouze jako extrémní variantu běžné praxe ZZS. Záchranáři a lékaři jsou na krizi zvyklí – jejich profese je postavena na schopnosti rychle reagovat, zvládat stres, jednat v podmínkách časového tlaku a nést důsledky svých rozhodnutí.³⁴ Pandemie však narušila právě tuto „normální výjimečnost“. Krizová situace se natáhla v čase, ztratila jasné vymezení a přestala být epizodická – záchranáři se ocitli ve stavu chronické pohotovosti, bez vidiny konce. Zároveň došlo k rozkladu institucionálních rámců, které za běžných okolností dávají jejich jednání smysl a oporu: pravidla přestávala platit, autority mlčely nebo se mýjely s realitou, vzájemná koordinace selhávala.³⁵ V této situaci se významně proměnilo i vnímání vlastního těla a role aktérů. Tělo přestalo být pouze „nástrojem péče“ a „záchrany“ – stalo se zároveň nositelem rizika, médiem úzkosti a prostorem zodpovědnosti, která přesahovala rámec jedné pracovní směny. Domov a služba se přestaly oddělovat, profesionalita už nevytvářela dostatečně štít.³⁶

33 „Musíte vědět, že ten člověk má aspoň procentní šanci [...]. Ale tady jsme věděli, že nemůžeme pomoci. A to bylo šílené.“ Rozhovor ZZS-008 (řidič-sestra, Jihomoravský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

34 Jana Šeblová: *Úvahy o urgentní medicíně*, Praha 2015, s. 9–10.

35 „Ze začátku to byl opravdu jako mazec, protože ty lidi byli... bylo jich hodně, byli špatný, opravdu ty dechový potíže byly obrovský. [...] Opravdu se stávalo, že jsme jezdili do jiných nemocnic, protože tady už bylo plno, nebo jsme je nechávali na chodbě někde, všude možné, improvizací spoustu, nebo jsme čekali třeba hodinu s tím pacientem v sanitce, než nás někdo vzal. A bylo to tak, že my jsme prostě... dispečink přemějšlel o tom, jak to trochu eliminovat, jak vozit opravdu ty závažný, že třeba pokud někdo nemá ty dechový obtíže, ale má jenom horečku, takže ho můžeme nechat doma. A to se zjistilo po chvíli, že to možný není, protože ty lidi se třeba během hodin zhoupli úplně do strašného stavu.“ Rozhovor ZZS-003 (sestra, Středočeský kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

36 Viz výsledky mezinárodní studie HEROES, realizované ve 26 zemích Evropy a Latinské Ameriky, která mapovala dopady pandemie na duševní zdraví pracovníků ve zdravotnictví a sociálních službách. Česká část studie, provedená mezi lety 2020–2022 ve spolupráci s několika profesními organizacemi včetně Společnosti urgentní medicíny a medicíny katastrof, zahrnovala i členy výjezdových skupin zdravotnické záchranné služby. Výsledky potvrdily vysokou míru psychické zátěže, nárůst depresivních symptomů, stresu, vyhoření a pocitů izolace, přičemž nejzranitelnější byli ti, kdo čelili dlouhodobému kontaktu s covidovými pacienty nebo kombinovali práci spolu s péčí o rodinu. Srv. Jana Šeblová: *Profesní zátěž a potřeby zdravotníků*. Výstupy studie HEROES-CZ, *Akutne.cz* (online), 19. 6. 2024.

Ačkoli tato kapitola výslovně neanalyzuje zkušenost pandemie z genderové perspektivy, některé rozdíly ve způsobu, jakým ženy a muži v rozhovorech artikulují své prožitky, jsou natolik výrazné, že si zasluhují alespoň stručnou reflexi. Zatímco mužští respondenti častěji rámuji pandemii prostřednictvím obrazů „boje“, výdrže a profesionality navzdory, vyprávění žen se významněji dotýkají zkušenosti tělesného a emočního přetížení, napětí mezi profesní a domácí rolí, a také opakovaně tematizují vztahy péče – nejen o pacienty, ale i o kolegy a rodinu. Emoce jako strach, smutek nebo frustrace se v ženských výpovědích objevují otevřeněji, zatímco u mužů jsou často zakrývány jazykem zvládnání a racionalizace. Tyto rozdíly nevypovídají jen o individuálních dispozicích, ale o hlubším strukturálním napětí, která pandemie obnažila: o nerovnoměrném rozložení „neviditelné práce“, o odlišných očekáváních kladených na ženské a mužské tělo, a o tom, jak se profesionalita vyjednává v rámci genderově strukturovaných institucí.³⁷

V této znejasněné situaci vystupují do popředí nové formy etiky péče – založené nikoliv na úspěchu intervence, ale na přítomnosti, vytrvalosti a morálním závazku „zůstat“. Pandemie tak zviditelnila nejen zranitelnost profesního těla, ale i hloubku a ambivalenci každodennosti v první linii – prostoru, kde se technické, emoční a existenciální prolíná do jednoho těla v ochranném obleku či respirátoru, které – navzdory nepříznivým okolnostem a nejistotě – znovu a znovu vyrazí do terénu.

Udržet systém v chodu: improvizace, adaptace a reflexe

Pandemie koronaviru představovala bezprecedentní zátěž pro systémy urgentní péče napříč Evropou a Česká republika nebyla výjimkou.³⁸ První fáze krize na jaře 2020 byla charakterizována akutním nedostatkem ochranných prostředků, chaotickou komunikací ze strany státních institucí a výraznými regionálními rozdíly v reakcích zdravotnických zařízení, včetně ZZS. Ministerstvo zdravotnictví i Ústřední krizový štáb

37 Tato pozorování přitom nejsou ojedinělá. Mezinárodní výzkum mezi více než 30 tisíci zdravotníky z 22 zemí ukázal, že pandemie koronaviru měla výrazně negativnější dopad na duševní zdraví žen než mužů. Viz Diana Czepiel et al.: *Inequality on the frontline: A multi-country study on gender differences in mental health among healthcare workers during the COVID-19 pandemic*, *Cambridge Prisms: Global Mental Health* 11 (2024), s. 1–12.

38 Například: Abbas Rajabifard – Daniel Paez – Greg Foliente (ed.): *COVID-19 Pandemic, Geospatial Information, and Community Resilience. Global Applications and Lessons*, New York 2021.

zpočátku selhávaly v zajištění základních dodávek a nastavení stabilních pravidel pro poskytovatele zdravotnické péče. Nařízení a metodiky se měnily v řádu hodin, distribuce pomůcek byla nepravidelná, některé oblasti zůstávaly mimo pozornost centra.³⁹

Jak ukazuje mezinárodní komparativní studie zaměřená na Česko a Polsko, mezi hlavní problémy v českém prostředí patřily opakované odklady plánovaných nemocničních výkonů, nedostatek kvalifikovaného personálu, nejasnosti v krizovém řízení a absence závazných legislativních standardů pro personální zajištění během stavu nouze. V reakci na rostoucí počty hospitalizovaných pacientů docházelo k rychlé reorganizaci zdravotní péče – personál byl přesouván, nemocnice musely denně monitorovat kapacity jednotek intenzivní péče a výjezdové skupiny ZZS začaly čelit nárůstu výjezdů spojených nejen s akutní péčí, ale i s nahrazováním dalších nedostupných segmentů systému. Navzdory silné institucionální struktuře systému ZZS, založené na regionální úrovni a podpořené Integrovaným záchranným systémem (IZS), se mnohé z těchto zátěží přenesly přímo na výjezdové posádky v terénu.⁴⁰

Místo centrálně řízené krizové reakce se tak začaly formovat lokální strategie, iniciativy vedoucích pracovníků a neformální dohody mezi kolegy, které byly zásadní pro úspěšné krizové řízení. Pandemie tak neznamenal jen přetížení systému, ale zásadní změnu jeho vnitřního fungování, která prověřila schopnost aktérů improvizovat, adaptovat se a udržet systém v chodu i přes institucionální nejistotu. Tuto proměnu záchranné služby v „autonomní organismus“ velmi dobře zachycují pamětnické výpovědi, které ilustrují každodenní „boj“ o základní prostředky ochrany. Opakujícím se motivem je především akutní nedostatek ochranných pomůcek a nejasná pravidla pro jejich používání.

My jsme nosili ty roušky ušitý. Pak najednou se objevily respirátory [...]. Zpočátku to bylo tak, že jsme měli dva respirátory na dvanáctihodinovou směnu.⁴¹

Nedostatek byl však jen jedním z aspektů a samotná prvotní alternativní řešení často budila mezi aktéry velké rozpaky. Se vzpomínkami na počá-

39 Tomáš Diviák – Josef Šlerka – Martin Šmíd – Milan Zajíček (ed.): *Rok s pandemií covid-19*, Praha 2023.

40 Oksana Knigavko et al.: Emergency Medical Care Functioning During COVID-19 Pandemic in Eastern Europe, *Journal of Medicinal and Chemical Sciences* 6, č. 11 (2023), s. 2588–2599.

41 Rozhovor ZZS-012 (sestra, Olomoucký kraj) vedl Jiří Hlaváček (2023). Digitální sbírky ÚSD AV ČR.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázkou z knihy ***Mezi solidaritou a zklamáním***.
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.